

Σπουδαία αρχαιολογική ανακάλυψη κοντά στον Ορχομενό Βοιωτίας

Ένας από τους μεγαλύτερους μυκηναϊκούς λαξευτούς τάφους που έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα στην Ελλάδα ήλθε στο φως στο Προσήλιο του Δήμου Λεβαδέων, κοντά στον Ορχομενό, κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους του πενταετούς προγράμματος συνεργασίας ανάμεσα στο Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού / Εφορεία Αρχαιοτήτων Βοιωτίας και της Βρετανικής Σχολής Αθηνών / Πανεπιστήμιο του Cambridge. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τον ένατο σε μέγεθος θαλαμοειδή τάφο, από τους περίπου 4.000 που έχουν ανασκαφεί τα τελευταία 150 χρόνια.

Η κατασκευή είναι μνημειώδης και μαρτυρεί την ιδιαίτερη φροντίδα που καταβλήθηκε για τη δημιουργία της. Στον νεκρικό θάλαμο οδηγεί λαξευτός δρόμος, μήκους 20 μ., ο οποίος απολήγει σε εντυπωσιακή αίθουσα επιφάνειας 42 τμ. Τις

τέσσερις πλευρές της αίθουσας περιτρέχει λαξευτό θρανίο (πεζούλι) καλυμμένο με πηλοκονίαμα. Το αρχικό ύψος της οροφής, η οποία είχε σχήμα διριχτής στέγης, υπολογίζεται στα 3,5 μ. Ωστόσο, η αρχική στέγη άρχισε να καταρρέει ήδη από την αρχαιότητα, ίσως μάλιστα ακόμη και στη μυκηναϊκή εποχή, δίνοντας στο εσωτερικό του θαλάμου σπηλαιώδη όψη, συνολικού ύψους 6,5 μ.

Θαλαμοειδής τάφος Προσηλίου (φωτ. Γιάννης Γαλανάκης).

Θαλαμοειδής τάφος Προσηλίου. Αποψη της πρόσοψης του μνημειακού τάφου και της ξερολιθιάς που εφράζε την είσοδο (φωτ. Γιάννης Γαλανάκης).

Θαλαμοειδής τάφος Προσηλίου. Η ανασκαφή του δρόμου που οδηγούσε στον τάφο σε εξέλιξη (φωτ. Γιάννης Γαλανάκης).

Η κατάρρευση της οροφής διατάραξε σε κάποιο βαθμό τη θέση του νεκρού και των αντικειμένων του, παράλληλα όμως κάλυψε και προστατέψε το ταφικό στρώμα από μεταγενέστερες επεμβάσεις. Στο δάπεδο του θαλάμου βρέθηκε ένας άνδρας, 40-50 χρονών, τον οποίο συνόδευαν

προσεκτικά επιλεγμένα αντικείμενα. Εντοπίστηκαν πάνω από δέκα επικασπιτερωμένα αγγεία, ζεύγος στομίδων (τμήματα από χαλινάρια αλόγων), εξαρτήματα τόξου, βέλη, περόνες, κοσμήματα από διάφορα υλικά, κτένια, ένας σφραγιδόλιθος και ένα σφραγιστικό δαχτυλίδι.

Θαλαμοειδής τάφος Προσηλίου. Ζεύγος στομίδων (εξαρτημάτων χαλινών αλόγων) *in situ* (φωτ. Γιάννης Γαλανάκης).

Η κατασκευή του τάφου χρονολογείται περίπου στα μέσα του 14ου αι. π.Χ. και η αξία του έγκειται στο ότι απέδωσε ένα από τα καλύτερα μέχρι σήμερα τεκμηριωμένα ταφικά σύνολα της ανακτορικής περιόδου στην ηπειρωτική Ελλάδα. Αξίζει να σημειωθεί ότι μεμονωμένες ταφές με σημαντικά ευρήματα σώζονται εξαιρετικά σπάνια σε μνημειακούς μυκηναϊκούς θαλαμωτούς τάφους, καθώς αυτοί χρησιμοποιούνται συνήθως για πολλαπλές ταφές και για πολλές γενιές, με αποτέλεσμα να διαταράσσονται ή να υφαρπάζονται τα κτερίσματά τους. Συνεπώς, το σημαντικό στην περίπτωση του τάφου του Προσηλίου είναι ότι όλα τα αντικείμενα που βρέθηκαν συσχετίζονται με τον μοναδικό νεκρό που ενταφιάστηκε εκεί.

Η ανεύρεση της συγκεκριμένης ταφής και των κτερισμάτων της θα δώσει την ευκαιρία στους ερευνητές να κατανοήσουν καλύτερα τις ταφικές πρακτικές της περιοχής κατά τους μυκηναϊκούς

Θαλαμοειδής τάφος Προσηλίου. Μόνωπη επικασσιπερωμένη κύλικα (φωτ. Γιάννης Γαλανάκης).

χρόνους. Για παράδειγμα, η εναπόθεση πολλών κοσμημάτων σε ανδρική ταφή αμφισβητεί -όπως και στην περίπτωση του κατά έναν αιώνα παλαιότερου πολεμιστή από την Πύλο που βρέθηκε το 2015- τη μέχρι τώρα ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση ότι τα κοσμήματα συνόδευαν κυρίως γυναίκες στην τελευταία τους κατοικία. Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, το γεγονός πως –με εξαίρεση δύο μικρούς χλαρείς (ψευδόστομους αμφορείς– δεν βρέθηκε γραπτή μυκηναϊκή κεραμική στον τάφο, η οποία ήταν εξαιρετικά δημοφιλής κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.

Η ανασκαφική ομάδα εικάζει πως ο τάφος σχετίζεται με το ανακτορικό κέντρο του μυκηναϊκού Ορχομενού, ο οποίος απέχει περίπου 3,5 χλμ και ήταν το σημαντικότερο κέντρο της βόρειας Βοιωτίας τον 14ο-13ο αι. π.Χ. Ορατά τεκμήρια της δύναμης του Ορχομενού αποτελούν ακόμη και σήμερα ο θολωτός τάφος «του Μινύου», ο οποίος είναι συγκρίσιμος σε μέγεθος με τον τάφο «του Ατρέως» στις Μυκήνες, αλλά και τα μνημειώδη αποστραγγιστικά έργα της Κωπαΐδας που κατα-

Θαλαμοειδής τάφος Προσηλίου. Χλαρείς (ψευδόστομος αμφορέας) με γραπτή διακόσμηση (φωτ. Γιάννης Γαλανάκης).

σκευάστηκαν και λειτουργούσαν υπό την επίβλεψη του την εποχή της ακμής του. Συνεπώς, ο νεκρός του Προσηλίου φαίνεται ότι ανήκε στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της τοπικής μυκηναϊκής εξουσίας. Η σημαντική κοινωνική του θέση τού εξασφάλισε μετά θάνατον εντυπωσιακή αιώνια κατοικία, την οποία όμως θαύμασαν μόνο κατά τη μεγαλόπρεπη ταφή του, πριν καλυφθεί για πάντα με χώμα, μαζί με τα τεκμήρια της εξουσίας του.

Το ανασκαφικό πρόγραμμα του Προσηλίου διεξήχθη κατόπιν άδειας του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού. Τη διεύθυνση της ανασκαφής και του διεπιστημονικού πενταετούς προγράμματος στο Προσηλίο ασκούν η Δρ Αλεξάνδρα Χαραμή, Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Βοιωτίας και ο Δρ Γιάννης Γαλανάκης, Επίκουρος Καθηγητής του Πανεπιστημίου του Cambridge. Τους υπεύθυνους πλαισιώνουν –από την πλευρά της Εφορείας Αρχαιοτήτων Βοιωτίας– η αρχαιολόγος Κ. Καλλιγά, ενώ η ομάδα της Βρετανικής Σχολής συμπληρώνεται από τον γεωαρχαιολόγο Π. Καρκάνα, διευθυντή του εργαστηρίου Wiener της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, και την Ιω. Μουτάφη, υπεύθυνη της οστεοαρχαιολογικής μελέτης.

Ζώμινθος. Το μινωικό ανάκτορο του βουνού

Νέες εντυπωσιακές εισόδους στο μινωικό ανάκτορο της Ζωμίνθου στον Ψηλορείτη αποκάλυψε η φετινή ανασκαφή, που διεξήχθη επί έξι εβδομάδες

(Ιούλιο και Αύγουστο) από την Επίτιμη Διευθύντρια Αρχαιοτήτων Δρα Έφη Σαπουνά-Σακελλαράκη. Νέα στοιχεία προέκυψαν και για την εσωτερική διαρρύθμιση του συγκροτήματος και την αρχιτεκτονική του (κλίμακες, πλούσιος διάκοσμος) ενώ πλήθος ήταν και τα ευρήματα από την έρευνα στο εσωτερικό του και στα δωμάτιά του, όπου μεταξύ άλλων εντοπίστηκε ένα ιδιαίτερα σπάνιο νόμισμα Μάρκου Αυρηλίου (161-180 μ.Χ.), όλα, στοιχεία που υποδηλώνουν την σπουδαιότητα αυτού του τεράστιου, λαβυρινθώδους κτιρίου, εδραιώνοντας τις απόψεις για τον χαρακτήρα του σε υψόμετρο 1200 μέτρων.

Δύο είναι οι νέες εισοδοί, εκ των οποίων η πρώτη στην Βορειοανατολική γωνία του ανακτόρου είναι ιδιαίτερα προσεγμένη διαθέτοντας και προθάλαμο με θρανία στις δύο πλευρές του. Η είσοδος αυτή οδηγεί μέσω ενός μεγάλου διαδρόμου στο σπουδαίο ιερό της ανατολικής πτέρυγας στο οποίο έχουν αποκαλυφθεί ήδη βαθμιδωτός βωμός και βόθρος.

Κατά την ανασκαφική έρευνα εντοπίστηκε και η είσοδος της Νοτιοανατολικής γωνίας, η οποία όμως

δυστυχώς δεν σώζεται σε καλή κατάσταση, καθώς υπέστη πολλές μετασκευές στα μεταγενέστερα χρόνια (Μυκηναϊκά και Ρωμαϊκά) αλλά και μεγάλη καταστροφή λόγω των αρχαιοκαπηλικών δράσεων της δεκαετίας του '60. Φαίνεται ωστόσο, πως ήταν μεγαλοπρεπέστατη, οδηγώντας με κλίμακες, που ξεκινούσαν από το κατώτερο επίπεδο του λόφου, όπου είναι κτισμένο το ανάκτορο, στην Κεντρική αυλή του. Και οι δύο εισοδοί πάντως αποτελούν διαφορετικούς τύπους από αυτόν της κεντρικής βόρειας εισόδου, η οποία αρχιτεκτονικά είναι λιγότερο σύνθετη. Μία ακόμη εσωτερική σκάλα αποκαλύφθηκε κατά την ανασκαφή ενώ οι τοίχοι, μερικοί από τους οποίους σώζονται σε ύψος έως και τριών μέτρων αποδεικνύουν ότι το κτήριο ήταν πολυώροφο. Οι μεγάλες του αίθουσες στήριζαν τους επάνω ορόφους με κεντρικούς πεσσούς ή κίονες. Τα δάπεδα, που ήλθαν και φέτος στο φως, άλλα από λαμπερό ασβεστόλιθο και άλλα βοτσαλωτά υποδηλώνουν την πολυτέλεια που επικρατούσε στο εσωτερικό του, το ίδιο και τα τοιχογραφημένα κονιάματα που κοσμούσαν τα δωμάτια, δείγμα εκλέπτυνσης της εποχής και των κατοίκων του.

Μία από τις εισόδους στο μινωικό ανάκτορο της Ζωμίνθου (φωτ. ΥΠΠΟΑ).

Αποψη του μινωικού ανακτόρου της Ζωμίνθου (φωτ. ΥΠΠΟΑ).

Σε πολυτελή χώρο, που βρίσκεται πάνω από το μεταλλουργικό εργαστήριο ήλθαν στο φως σφραγίδες –η μία από τις οποίες με παράσταση ιερού κόμβου είχε πέσει από τον άνω όροφο–, περίαπτα, όπως αυτό σε σχήμα αχιβάδας, ρυτό με διακόσ-

Μινωικό ανάκτορο Ζωμίνθου. Περίαπτο σε σχήμα αχιβάδας (φωτ. ΥΠΠΟΑ).

μηση σπειρών και τμήμα αγγείου με ανάγλυφη διακόσμηση μικρού χοίρου. Ρυτό σε σχήμα χοίρου έχει βρεθεί σε ιερά της Εποχής του Χαλκού, όπως της Φαιστού, και συνδέεται με τη μεταγενέστερη λατρεία του Κρηταγενούς Δία ως ένα από τις τροούς του. Ήδη άλλωστε στη Ζώμινθο έχει βρεθεί λατρευτικό αγγείο (ρύτο) σε σχήμα χοίρου. Σε διπλανό δωμάτιο οι λίθινες θήκες που αποκαλύφθηκαν θα περιείχαν πολύτιμα αντικείμενα, τα οποία ασφαλώς πήραν μαζί τους οι ένοικοι αφήνοντας πίσω τους ελάχιστα λείψανα, όπως έναν μικρό χάλκινο σκαραβαίο, τοπική μίμηση των αιγυπτιακών, μία σφραγίδα και πολλά θαλάσσια όστρεα μη βρώσιμα, που δείχνουν ότι στην περιοχή λατρευόταν θεότητα στη θαλάσσια εκδοχή της, όπως γνωρίζουμε και από την Κνωσό. Πλήθος αγγείων εξάλλου βρέθηκε σε αποθήκη του ίδιου δωματίου. Κατά την φετινή ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκαν επίσης χάλκινα αντικείμενα, όπως εγχειρίδια, λίθινα αγγεία, σφραγίδες, οστέινο πλακίδιο που ομοιάζει με αυτά που κοσμούν το περίφημο ζατρίκιο της Κνωσού, τμήματα μεγάλων πίθων και πήλινων αγγείων, κεραμικοί τροχοί,

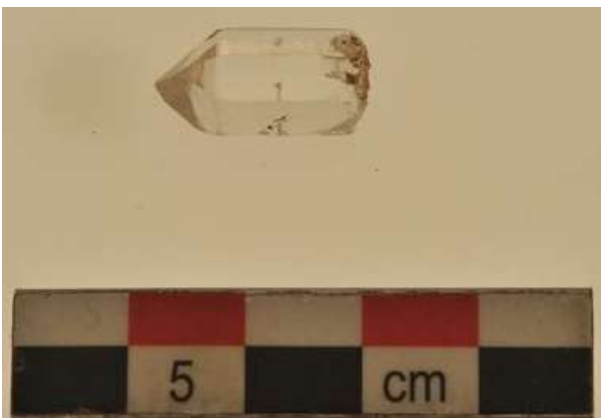
Άποψη δωματίου με πεσσό στο μινωικό ανάκτορο της Ζωμίνθου (φωτ. ΥΓΠΟΑ).

καθώς και λείψανα κυψελών. Τα τελευταία δείχνουν την ενασχόληση των κατοίκων και με τη μελισσοκομία, εκτός βέβαια από την εκμετάλλευση της πλούσιας πανίδας και χλωρίδας του Ψηλορείτη. Αποδεικνύεται έτσι το εύρος και ο χαρακτήρας των δραστηριοτήτων των ενοίκων του ανακτόρου πάνω στο βουνό, που ήταν βεβαίως οικονομικός, πολιτικός και θρησκευτικός. Η σύνδεσή του αφενός με την Κνωσό –η πρώτη εγκατάσταση στη Ζώμινθο

στα 1900 π.Χ. σχεδόν ταυτίζεται χρονολογικά με αυτήν της Κνωσού– και αφετέρου με το Ιδαίο Άντρο, που υπήρξε το σπουδαιότερο και ίσως παλαιότερο ιερό της Κρήτης δείχνει την μεγάλη σημασία του, ο κύριος λόγος ασφαλώς, που και οι κατακτητές του νησιού, οι Μυκηναίοι καταρχάς και οι Ρωμαίοι αργότερα θέλησαν να το εκμεταλλευτούν στο έπακρο.

Πάμπολλα τμήματα ορείας κρυστάλλου τέλος, που προέρχονται από το εργαστήριο του συγκροτήματος εντοπίστηκαν σε όλους τους χώρους του. Κάποια από αυτά μάλιστα είναι επεξεργασμένα, αφού θα αποτελούσαν ενθέματα σε ξύλινα σκεύη. Φέτος συνεχίστηκαν και οι εργασίες στον χώρο του μεταλλουργικού κλιβάνου αποκαλύπτοντας νέες κατασκευές. Άλλωστε σε διάφορους χώρους τού κτηρίου βρέθηκαν σιδηρούχα πετρώματα τα οποία εξετάστηκαν από ειδικούς του Ιδρύματος Τεχνολογίας Έρευνας.

Υπενθυμίζεται ότι το ανάκτορο της Ζωμίνθου εντοπίστηκε και ανασκάφηκε ένα τμήμα του από τον Γιάννη Σακελλαράκη στην δεκαετία του '80. Η τελευταία περίοδος των συστηματικών ανασκαφών άρχισε το 2004 και συνεχίζεται.

Μινωικό ανάκτορο Ζωμίνθου. Ορεία κρύσταλλος (φωτ. ΥΓΠΟΑ).

Νέα ευρήματα στο Ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο Ευβοίας

Τα λείψανα του ιερού της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο ανακάλυψε, μετά από εκατό και πλέον χρόνια έρευνας, ομάδα αρχαιολόγων της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Ελλάδα σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ευβοίας. Η ομάδα ελληνοελβετών αρχαιολόγων, υπό τη διεύθυνση του καθ. Karl Reber του Πανεπιστημίου της Λοζάνης, Διευθυντή της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Ελλάδα, και της Αμαλίας Καραπασχαλίδου, επίτιμης Εφόρου Αρχαιοτήτων Ευβοίας, το 2007 ξεκίνησε τη διερεύνηση οικοπέδων στους πρόποδες του λόφου των Παλαιοεκκλησιών ή Παλαιοχώρας, στα ανατολικά της σύγχρονης Αμαρύνθου.

Τα πρώτα αποτελέσματα ήταν ενθαρρυντικά, καθώς ήλθε στο φως μνημειώδης στοά του 4ου αι. π.Χ. που πλαισίωνε την ανατολική και τη βόρεια πλευρά του ιερού. Κατά τη διάρκεια των εργασιών του καλοκαιριού 2017, ανοίχθηκαν τομές στον χώρο που περιβάλλεται από τις στοές, στις οποίες εντοπίστηκε ο πυρήνας του ιερού, αποδεικνύοντας ότι πρόκειται πράγματι για το ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος.

Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο ανακαλύφθηκαν κτήρια διαφόρων εποχών (από τον 6ο έως και τον 2ο αι. π.Χ.) και υπόγεια κρήνη που είχε κτιστεί με αρχιτεκτονικά μέλη και βάσεις από μνημεία σε δεύτερη χρήση. Από κάποιες ενεπίγραφες βάσεις και ενσφράγιστες κεραμίδες που φέρουν το όνομα «Αρτέμιδος», στάθηκε δυνατή η ταύτιση του ιερού της Αμαρυσίας Αρτέμιδος, καθώς οι επιγραφές αναφέρονται σε αναθέσεις στη θεά Αρτέμιδα, στον αδελφό της Απόλλωνα και στη μητέρα τους Λητώ. Σύμφωνα με τις αρχαίες γραπτές πηγές, το ιερό αυτό υπήρξε από τα σημαντικότερα της Εύβοιας. Η ύπαρξή του είναι γνωστή από το 10ο βιβλίο του Στράβωνα. Από τον 19ο αιώνα, οι αρχαιολόγοι προσπάθησαν να εντοπίσουν το συγκεκριμένο ιερό, αλλά αυτό δεν κατέστη δυνατό, παρά τις πολλές υποθέσεις, εξαιτίας της λανθασμένης ένδειξης της απόστασης στο κείμενο του Στράβωνα. Όπως ορθά απέδειξε ο καθ. Denis Knoerfler, ιστορικός και επιγραφικός στο Πανεπιστήμιο του Neuchâtel (Ελβετία) και στο Collège de France, το ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος δεν βρισκόταν σε απόσταση 7 σταδίων (δηλ. 1,5 χλμ.) από την πόλη της Ερέτριας, όπως αναφέρει ο Στράβων, αλλά 60 σταδίων (δηλ. 11 χλμ.).

Λείψανα του ιερού της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο (φωτ. ΥΠΠΟΑ).

Ανασκαφή στη θέση Κοίμηση Θηρασίας

Συνεχίσθηκαν οι ανασκαφές στη θέση Κοίμηση στο νοτιοανατολικό άκρο της νήσου Θηρασίας, όπου αποκαλύπτεται προϊστορικός οικισμός στον λόφο όπου δεσπόζει το νεότερο μοναστήρι της Κοίμησης και σχεδόν σε επαφή με αυτό. Η ανασκαφή φέρνει στο φως έναν πρωτοκυκλαδικό και μεσοκυκλαδικό οικισμό της 3ης και των αρχών της 2ης χιλιετίας π.Χ., με μέτωπο προς την καлдέρα στα ανατολικά και το Ασπρονήσι στα νότια. Ένα μέρος του οικισμού έχει διαβρωθεί και παρασυρθεί στον γκρεμό κατά την γεωλογική απόσπαση της νήσου Θηρασίας από το Ασπρονήσι, ως αποτέλεσμα της μεγάλης ηφαιστειακής έκρηξης της Μινωικής Εποχής.

Ο οικισμός της Κοίμησης προσφέρει σημαντικά στοιχεία για το σύμπλεγμα Θήρας-Θηρασίας κατά τις πρώιμες φάσεις της Εποχής του Χαλκού και δίνει επίσης νέα στοιχεία για τη μορφή του ΝΑ ορίου της προ της έκρηξης καλδέρας, στα βαθμιδωτά άνθηρα της οποίας απλώνονταν ο προϊστορικός οικισμός. Φορείς της έρευνας είναι το Ιόνιο Πανεπιστήμιο (Κώστας Σμπόνιας), το Πανεπιστήμιο Κρήτης (Ιρις Τζαχίλη) και η Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων (Μάγια Ευσταθίου), με τη συνεργασία της ομ. καθ. του Α.Π.Θ. Κλαίρης Παλυβού και διεπιστημονικής ομάδας αρχαιολόγων και άλλων

ερευνητών. Για την πραγματοποίηση της έρευνας ιδιαίτερα σημαντική είναι η υποστήριξη του Δήμου Θήρας καθώς και του Ινστιτούτου Αιγαιακής Προϊστορίας (INSTAP).

Οι εργασίες αποκάλυψαν στα άνθηρα της πλαγιάς ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ανθρωπογενή κατάληψη του χώρου με σειρά κτισμάτων ποικίλων σχεδίων, των οποίων κοινό στοιχείο είναι η αξιοποίηση των βράχων και του φυσικού χώρου ως πλαισίου και συστατικού στοιχείου των θεμελίων και του σκελετού των οικοδομημάτων. Μεγάλοι ηφαιστειακοί βράχοι αναδύονται σε όλη τη επιφάνεια του ανάγλυφου, ορίζουν τα άνθηρα της πλαγιάς, διαμορφώνουν τις διαθέσιμες για δόμηση επιφάνειες και ενσωματώνονται στις κατασκευές. Η δόμηση είναι πυκνή και τα κτίσματα θα λέγαμε αγκιστρώνονται το ένα στο άλλο, με εξέδρες λίθινες μεταξύ τους, που διαμορφώνουν τα κλιμακωτά άνθηρα της πλαγιάς. Ηφαιστειακά υλικά χρησιμοποιήθηκαν επίσης στην δόμηση, ως υπόστρωμα των δαπέδων, ενώ πλάκες από τα κατώτερα και παλαιότερα γεωλογικά στρώματα της Θηρασίας, τα οποία θα πρέπει να ήταν ορατά στο ήδη από τότε διαμορφωμένο καλδερικό βύθισμα, χρησιμοποιήθηκαν ως πλάκες οροφής.

Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη ενός ελλειψοειδούς κτηρίου με

Ο προϊστορικός οικισμός στη θέση Κοίμηση στο νοτιοανατολικό άκρο της νήσου Θηρασίας (φωτ. ΥΠΠΟΑ).

μνημειακά χαρακτηριστικά και ανασκάφηκαν σε διάφορους χώρους του οικισμού επάλληλα δάπεδα κυρίως της Πρώιμης αλλά και της Μέσης Εποχής του Χαλκού, δίνοντας σημαντικά στοιχεία για την οργάνωση στον χώρο καθώς και τη διαδοχή των φάσεων κατοίκησης. Διερευνήθηκαν επίσης τα όρια του οικισμού στα άνω της ΝΑ πλαγιάς του λόφου. Βάσει κυρίως της κεραμεικής ο οικισμός χρονολογείται στην Πρωτοκυκλαδική II, στην Πρωτοκυκλαδική II/III και στη Μεσοκυκλαδική περίοδο, με φάσεις ανάλογες με το Ακρωτήρι. Τα ευρήματα περιλαμβάνουν κεραμική, εργαλεία λειασμένου και αποκεκρουμένου λίθου, και διάφορα οικοτέχνηρα, οστά, όστρεα, ξύλο και άλλα οργανικά κατάλοιπα. Από ό,τι φαίνεται από τα υλικά τεκμήρια, η οικονομία εξαρτάτο από τις καλλιέργειες και την κτηνοτροφία. Η εξέταση των τεχνέργων βρίσκεται σε εξέλιξη, αλλά από το πλήθος των εργαλείων σύνθλιψης και τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η πρακτική διαφοροποιημένων καλλιεργειών υπήρξε η βάση της διατροφής μαζί με τα προϊόντα της κτηνοτροφίας (γάλα και κρέας) και τους θαλάσσιους πόρους. Ως προς τις τεχνικές κυρίως μαρτυρείται η υφαντική και η νηματουργία καθώς και η τεχνολογική παραγωγή προϊόντων οψιανού. Αλλά το πλήθος και η διαφοροποίηση των εργαλείων υποδηλώνει την άσκηση ποικίλων τεχνικών, στο πλαίσιο της τεχνο-οικονομικής οργάνωσης του οικισμού. Η ανάλυση των πηλών της κεραμικής υποδεικνύει τη σημασία της τοπικής θηραϊκής παραγωγής αλλά και την παρουσία εισηγμένης κεραμικής από διάφορες περιοχές του Αιγαίου. Ο οικισμός εγκαταλείφθηκε, για άγνωστους λόγους, λίγο πριν την έναρξη της Υστεροκυκλαδικής περιόδου, δηλαδή λίγο πριν την τελευταία φάση του Ακρωτηρίου. Όταν έγινε η έκρηξη και η συνακόλουθη κάλυψη του νησιού με στρώματα ηφαιστειακού υλικού ο οικισμός είχε ήδη εγκαταλειφθεί. Δεδομένου ότι η θέση στα ορυχεία Αλαφούζου στο νότιο τμήμα του νησιού ακμάζει την Υστεροκυκλαδική περίοδο, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι μέρος των κατοίκων μεταφέρθηκε δυτικότερα, σε χαμηλότερα πλατώματα με άλλου είδους αρχιτεκτονική, αντίστοιχη με του Ακρωτηρίου και με την ίδια σκευή και τέχνη.

Αναστήλωση της Στοάς του Φιλίππου Ε' στη Δήλο

Στο τέλος του έτους 2017 ολοκληρώθηκαν οι τρεις φάσεις των προκαταρκτικών εργασιών που εκτελούνται στο πλαίσιο τριετούς προγράμματος

Ανάσωση και ταξινόμηση αρχιτεκτονικών μελών με γερανό, Οκτώβριος 2017 (φωτ. Α. Ευσταθόπουλος).

για την αναστήλωση της Στοάς του Φιλίππου Ε'. Το πρόγραμμα, υλοποιείται από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων και χρηματοδοτείται εξ ολοκλήρου από το Ίδρυμα Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου.

Το προς αναστήλωση ευρυμέτωπο οικοδόμημα, διαστάσεων περ. 11 X 71 μ., κτισμένο εξ ολοκλήρου από μάρμαρο, ανεγέρθηκε στα τέλη του 3ου αι. / αρχές 2ου αι. π.Χ., ενώ λίγα χρόνια αργότερα επεκτάθηκε κατά πλάτος προς δυσμάς και κατά μήκος προς βορρά. Η Στοά του Φιλίππου Ε' είναι ένα από τα πρώτα μνημεία που συναντά ο επισκέπτης του αρχαιολογικού χώρου της Δήλου, βρίσκεται στα νότια του τεμένους του Ιερού του Απόλλωνα και ορίζει μαζί με τη Νότια Στοά την Ιερά Οδό, η οποία καταλήγει στα Προπύλαια.

Σήμερα το κτήριο διατηρείται μόλις στο επίπεδο του θεμελίου αλλά διάσπαρτα σώζεται πλήθος αρχαίων αρχιτεκτονικών μελών του, γεγονός που επιτρέπει και προτρέπει την αναστήλωσή του. Έτσι,

αυτό το σημαντικό ανάθημα του ελληνοιστικού βασιλέα της Μακεδονίας στο Ιερό νησί του Απόλλωνα θα μπορέσει να αναστηλωθεί χρησιμοποιώντας μεγάλο ποσοστό του αυθεντικού υλικού του.

Η πρώτη φάση των εργασιών πραγματοποιήθηκε στα μέσα του καλοκαιριού και αφορούσε σε καθαρισμούς εντός του κτηρίου, της επέκτασής του και του περιβάλλοντος χώρου, εργασίες απαραίτητες κατ' αρχάς για να αποτυπωθεί η υπάρχουσα κατάσταση του μνημείου και να συγκεντρωθούν τα αρχιτεκτονικά μέλη που ανήκουν στο μνημείο. Πραγματοποιήθηκε επίσης ταύτιση, αρίθμηση και καταγραφή σε κατάλογο των αρχαίων μελών εντός του περιγράμματος του κτηρίου και της επέκτασής του και άρχισαν να σχεδιάζονται τα αρχιτεκτονικά μέλη που θα χρησιμοποιηθούν στην αναστήλωση.

Κατά τη δεύτερη φάση των εργασιών, στα μέσα του φθινοπώρου, αποψιλώθηκε η πυκνή βλάστηση στην απροσπέλαστη βαλτώδη περιοχή στα δυτικά της Στοάς, επιφάνειας 600 τ.μ. περίπου, όπου σύμφωνα με το αρχαιολογικό υλικό, στις αρχές του 19ου αιώνα αποτέθηκαν πολλά αρχιτεκτονικά μέλη του κτηρίου και της επέκτασής του. Η εικόνα του διάσπαρτου αρχαίου υλικού μετά τους καθαρισμούς ήταν εντυπωσιακή, καθώς το πλήθος των μελών έφθανε τα 1.000, από τα οποία τα 900 περίπου ήταν αρχιτεκτονικά μέλη της Στοάς. Το κοπιώδες έργο της μεθοδικής ανασυρσης, ταύτισης και προσωρινής ταξινόμησης ανά είδος πραγματοποιήθηκε από εξειδικευμένο προσωπικό με τη χρήση μεγάλου τηλεσκοπικού γερανού ο οποίος έφθασε στο νησί με πορθμείο ανοιχτού τύπου από την Πάρο.

Τον Δεκέμβριο πραγματοποιήθηκε η τρίτη φάση των εργασιών, κατά την οποία αποκαλύφθηκαν (μέσα από πυκνή βλάστηση), ταυτίστηκαν και καταγράφηκαν τα υπόλοιπα μη καταγεγραμμένα αρχιτεκτονικά μέλη (περ. 300) που βρίσκονται σε άλλες δύο περιοχές κοντά στο λιμάνι. Παράλληλα, ξεκίνησε η τρισδιάστατη αποτύπωση των θραυσμένων αρχιτεκτονικών μελών που θα χρησιμοποιηθούν στην αναστήλωση προκειμένου να κατασκευαστούν τα συμπληρώματα.

Οι εργασίες για την αναστήλωση της Στοάς του Φιλίππου Ε' αναμένεται να συνεχιστούν με εντατικό ρυθμό μέσα στο 2018, στοχεύοντας στην αναβάθμιση του ιδιαίτερου και ευαίσθητου χώρου της Δήλου με την απόδοση της τρίτης διάστασης σε ένα σπουδαίο μνημείο της αρχαιότητας.

Στο φως το θέατρο της αρχαίας Θουρίας

Σημαντικό μέρος του θεάτρου της αρχαίας Θουρίας, το οποίο είχε εντοπιστεί το περασμένο έτος, αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας, η οποία διενεργήθηκε το 2017 στην Αρχαία Θουρία, υπό την αιγίδα της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, με τη διεύθυνση της ε.τ. Εφόρου Αρχ/των Δρος Ξένης Αραπογιάννη. Η ανασκαφή στη θέση «Ελληνικά» της αρχαίας Θουρίας έφερε στο φως ολόκληρη την περίμετρο της ορχήστρας του αρχαίου θεάτρου, η διάμετρος της οποίας είναι 16,30μ. Επίσης αποκαλύφθηκε πλήρως ο αγωγός των ομβρίων που περιτρέχει την ορχήστρα καθώς και η πρώτη σειρά των εδωλίων τα οποία βρίσκονται αδιατάρακτα στη θέση τους.

Το αρχαίο θέατρο της Θουρίας (φωτ. ΥΠΠΟΑ).

Πίσω από την πρώτη σειρά των εδωλίων εμφανίστηκε το κατώτερο μέρος του κοίλου όπου υπάρχει μεγάλος αριθμός πεσμένων αρχιτεκτονικών μελών από τις υπερκείμενες κερκίδες, μεταξύ των οποίων πολλά τμήματα ακέραιων εδωλίων. Στην νότια (δεξιά) πλευρά του κοίλου σώζονται συνολικά πέντε βαθμίδες των κερκίδων με μεγάλο μέρος των εδωλίων στη θέση τους. Αποκαλύφθηκε επίσης τμήμα της νότιας (δεξιάς) παρόδου του θεάτρου. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η ανακάλυψη τμήματος της σκηνοθήκης, στην βόρεια εξωτερική πλευρά του θεάτρου, όπου ήλθαν στο φως τρεις παράλληλες λίθινες αύλακες για την υποδοχή των τροχών της κινητής σκηνής (αρχ.πήγμα). Η συνολική έκταση του έως σήμερα ανεσκαμμένου χώρου στην οποία εκτείνονται τα ερείπια του αρχαίου θεάτρου είναι 51,25μ από Β-Ν και 28,20μ. από Α-Δ.

Σκαλιά Κισσόνεργας Πάφου: Ο μακροβιότερος οικισμός της Εποχής του Χαλκού

Το Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου ανακοίνωσε το 2017 την ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας στην τοποθεσία Σκαλιά της Κισσόνεργας της Πάφου. Στα Σκαλιά ερευνούνται τα κατάλοιπα οικισμού της Εποχής του Χαλκού από αποστολή του Πανεπιστημίου του Manchester, υπό τη διεύθυνση της Δρος Lindy Crewe, διευθύντριας του Αμερικάνικου Ινστιτούτου Αρχαιολογικών Ερευνών στη Λευκωσία (CAARI).

Ο χώρος βρισκόταν σε χρήση τόσο κατά την Ύστερη Χαλκολιθική περίοδο, πριν από το 2500 π.Χ., όσο και κατά ένα μεγάλο μέρος της Εποχής του Χαλκού, μέχρι το 1600 π.Χ., οπότε και εγκαταλείφθηκε.

Ο στόχος της έρευνας κατά το 2017 ήταν να συνεχιστεί η αποκάλυψη των καταλοίπων της τελευταίας φάσης χρήσης του οικισμού. Κατά την επέκταση των ανασκαφών, στο βόρειο τμήμα του χώρου εντοπίστηκαν κατάλοιπα παλαιότερης φάσης, που χρονολογούνται στη Χαλκολιθική περίοδο. Πρόκειται για χώρο νεκροταφείου, όπως μαρτυρούν τέσσερις λακκοειδείς τάφοι. Σε αυτούς δεν

βρέθηκαν κτερίσματα που θα βοηθούσαν στην ακριβέστερη χρονολόγηση τους, ωστόσο όστρακα κεραμικής από τον χώρο καθιστούν πιθανή μια χρονολόγηση στην Μέση Χαλκολιθική περίοδο. Πρόκειται για σημαντικό νέο στοιχείο, καθώς με τα μέχρι τώρα δεδομένα από τον γειτονικό οικισμό στα Μοσφίλια της Κισσόνεργας, θεωρείτο ότι τάφοι αυτής της περιόδου υπήρχαν μόνο εντός και γύρω από τα σπίτια του οικισμού, ενώ οι τάφοι στα Σκαλιά προφανώς ήταν εκτός του οικισμού.

Νοτιότερα, αποκαλύφθηκε ένα σύμπλεγμα κτισμάτων που χρονολογούνται στην Μεσοκυπριακή III-Ύστεροκυπριακή IA1 περίοδο. Δεν βρέθηκαν κατάλοιπα νεότερα από αυτή τη φάση. Τα κτίσματα της τελευταίας φάσης, που εκτείνονται σε περισσότερα από 1200 τετραγωνικά μέτρα, ήταν αφιερωμένα σε εργαστηριακές χρήσεις όπως κατασκευή μύρας και παρασκευή μεγάλων ποσοτήτων φαγητού, καθώς και κλώσιμο νημάτων και άλεσμα δημητριακών.

Το σύμπλεγμα είχε κατασκευαστεί πιθανότατα από το σύνολο της κοινότητας, πάνω στα ερείπια κτισμάτων πρωιμότερης φάσης της Εποχής του Χαλκού. Στον ασυνήθιστα μεγάλο αυτό χώρο

Άποψη της ανασκαφής στη θέση Κισσόνεργα-Σκαλιά Πάφου (φωτ. Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου).

Αποψη της ανασκαφής στη θέση Κισσόνεργα-Σκαλιά Πάφου (φωτ. Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου).

Κισσόνεργα-Σκαλιά: Τμήμα πήλινου ειδωλίου της Μέσης Εποχής του Χαλκού (φωτ. Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου).

πιθανόν να γίνονταν συγκεντρώσεις ή κάποια άλλη άγνωστη δραστηριότητα.

Ο τομέας που ονομάστηκε P/B2 έχει έκταση 55 τετραγωνικά μέτρα. Δύο μακροί παράλληλοι τοίχοι, φαίνεται να ορίζουν έναν χώρο, στο εσωτερικό του οποίου βρέθηκαν κατάλοιπα τοίχων και οροφής που κατέρρευσαν, οπότε ο χώρος ήταν μάλλον στεγασμένος.

Μια δοκιμαστική τομή ανάμεσα στους τοίχους αποκάλυψε σε κατώτερα στρώματα κατάλοιπα καταστραμμένου κτηρίου και εκτεταμένες αποθέσεις στάχτης. Αυτό το κτήριο μιας πρωιμότερης φάσης της Εποχής του Χαλκού φαίνεται να καταστράφηκε εσκεμμένα (Υπεύθυνη έρευνας: Δρ. Lindy Crewe).

Επιμέλεια:
Σταυρούλα Μασουρίδη
Αρχαιολόγος